

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

L. A. Larsen:
Udtog af Lundslægtens saga

Karsten Bjørn Svensson:
I engelsk krigsfangenskab

Glimt fra gamle dage

J. N. Lorenzen:
Om tørveværket i Sølsted

Poul Andersen:
Bedagede urostiftere

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20,- kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2,- kroner stykket plus porto) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

Udtog af Lundslægtens saga

I fortsættelse af arkivar H. Heilesens artikel i Sønderjysk Månedsskrift marts 1965 om Peder Sørensen Lund, Højkro, skriver lærer L. A. Larsen, Emmerlev, om andre af den vidtforenede slægts medlemmer.

1778 døde gårdmand Peder Nielsen i Rejsby-Ballum, 65 år gammel. Hans kone Maren døde 1765, kun 36 år gammel. Sønnen Anders Pedersen, født 1761, død ugift 1839, fik gården. Hans to år ældre søster Karen, som 1786 blev gift med Søren Nielsen Lund fra Hemmet sogn i Ringkøbing amt, synes at have været udset til arving. Hendes og Sørens førstefødte fik – mod al sædvane – sin morfars navn, Peder Nielsen. Han var født i Højkro i Emmerlev sogn 1787, og morbroder Anders var gudfader ved hans dåb 3. juledag. Drengen døde knap to år gammel. Havde han levet, var han sikkert blevet gårdmand i Rejsby. En søster Hanne Marie, født 1791 og sikkert opkaldt efter farmor i Hemmet, døde også som lille. Den næste i rækken Niels Sørensen Lund, født 1795 og døbt på Bastilledagen 14. juli, var derimod særdeles levedygtig. Da hans morbror Anders ved testamente overlod ham gården i Rejsby, skriver han deri, at »han har været hos mig altid.« Han må altså allerede som barn være blevet antaget som adoptiv- eller plejesøn af morbroderen og bestemt til at overtage moderens arvet. Fra sit fødested »arvede« han sit kendingsnavn Niels Kromand. Vi gemmer ham lidt.

Hans søster Marie fortjener sin egen historie. Som den sidste af Sørens og Karens børn blev hun født i Højkro 1800 og døbt 26. september samme år. 1824 blev hun ved sit ægteskab med Søren Hansen Sørensen husmoder på den gård i Vester Gammelby i Emmerlev sogn, som i nyere tid har fået navnet Gammelbygård. Her vare mere end velstand til huse. 1823 var bygningerne efter flytning blevet opført i næsten herskabelig stil på deres nuværende plads. Brudgommens fader Hans Sørensen (1738–1819) og farfar Søren Sørensen (1697–1774) havde besiddet gården. – Sognepræsten, pastor Holst, som nærmest var berømt for sin sparsommelighed, har i vielsesregisteret ikke sparet på de store ord. De unge betegnes »velædle jomfru brud« og »velædle hr. brudgom«. Der har sikkert heller ikke været sparet på præstens offer.

Søren Hansen Sørensen (død 1846). Vester Gammelby (nu Gammelbygård), Emmerlev.

Marie fik mere af livets prøvelser end de fleste. Hendes mand døde 1846, kun 53 år gammel. Deres første barn døde kort efter fødslen. En datter blev kun otte år. Sønnen Hans Sønniksen Sørensen (1819–1873) var svagelig og måtte efter frasalg af betydelige jorder overlade gården til sin moder. Han blev gift 1850 med Anne Marie Godskesen fra Skærbæk (1826–1871). De fik ingen børn. Hans søster Marie Caroline (1838–1906) skulle arve gården. Hun blev gift 1870 med sin halvfætter Peter Laurids Petersen fra Højer (1841–1917). Dette fornuftsægteskab blev ikke lykkeligt. Uden egentlig skilsmisse levede de i lang tid hver for sig. Deres eneste barn fik sin morfars navn, men druknede som lille dreng i gårdens dam. At gården så alligevel kom i slægtens eje, er en anden historie.

I den gamle sognekrønike, som nu er på Landsarkivet, har lærer Hansen i 1883, da Marie døde, givet hende et smukt og velfortjent eftermæle. Kun få lever, som har set hende. De siger: Hun var sådan en klog og god kone. Billedet modsiger ikke dette vidnesbyrd. I slægtstraditionen hedder hun Mutter Marie i Gammelby.

Maries moder Karen i Højkro døde 1804, og året efter blev fader Søren gift igen med Dorothea Andersdatter fra Rømø, rimeligvis hans husbestyrerinde. Hun var 19 år yngre end manden, var gift med ham i 19 år og overlevede ham i 20. Deres 7 børn blev alle voksne:

1. Karen (1806–1849) blev gift 1835 med ejeren af en af sognets største

Marie Sørensen, f. Lund (1800–1883)

- gårde, Nis Hansen Winther i Sdr. Sejerslev (1807–1871). Sønnen Carsten og sønnesønnen Nis har fået fælles gravsted tæt nord for Gl. Haderslev kirke.
2. Hanne Kirstine (1808–?) blev gift 1826 med gårdmand Anders (eller Andreas) Lytsen i Daler sogn. Deres datter Louise Caroline (1829–1876) blev 1853 gift med gårdmand Claus Hansen Winther (1820–1879) i Sdr. Sejerslev og kom således tilbage til sin moders hjemsovn. Af hendes 6 sønner og tre døtre var 4 sønner udvandret til Amerika før 1890.
 3. Anne Margrethe (1811–?) blev gift 1829 med Joachim Greve, skolelærer i Don Michaelis sogn i Sdr. Ditmarsken.
 4. Andreas, født 1814. Han fik Højkro efter moderen og døde der ugift 1866. Han udvidede bygningerne og anlagde øst for landevejen i flere tempi den store have, som nu er fredet.
 5. Peder, født 1815. (Se arkivar Heilesens artikel i S. M. nr. 3, 1965).
 6. Jensine Bothilde (1817–?). Gift 1839 med købmand Niels Petersen i Højer. Deres søn er førnævnte Peter L. Petersen i V. Gammelby.
 7. Hans Nissen Lund (1819–1890) blev ved giftermål ejer af en større gård med tilhørende mølle, beliggende ca. en halv km nordvest for kroen. Den hedder stadig Ny Mølle. Hans sønnesøn af samme navn blev

*Peder Sørensen Lund. Født 25. 10. 1815 i Høj-
kro. Død 27. 10. 1893 samme sted.*

*Anna Helene Lund, f. Jacobsen. Født 11. 3.
1823 i Tved ved Tønder. Gift 4. 11. 1845 med
Peder Sørensen Lund.*

den sidste af slægten på gården. Søsteren Helene Marie og hendes mand, forhen mejeribestyrer Hans Jacobsen, ejer et hus nær gården.

Efter at Heilesens skildring af Peder Sørensen Lund og hustru Anna Helene gik i trykken, er det lykkedes at fremskaffe deres billeder. Det vil da være naturligt her at meddele, hvad der til dato vides om børn og efterslægt: De ni børn er alle født i Rørkær:

Søren Nielsen Theodor, født 1846, udvandrede 1872 til U.S.A. og var død der før 1896.

Johanne Mathilde, født 1848 og død ugift i Haderslev 13. maj 1939. Som den eneste af flokken blev hun begravet på Emmerlev kirkegård. Hun er skildret i bogen Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet, 3. del.

Caroline Christine, født 1849, udvandrede 1870 til U.S.A. og blev der gift med en Weismann.

Anton Georg, født 1851. Se nedenfor.

Andreas (født 1853, druknede i en mergelgrav på Rørkær mark, 10 år gammel).

Marie, født 1855, rejste til Nørrejylland til broderen Hans Nissen Lund, født 1858. Han udvandrede 1875, også til Nørrejylland, og fik senere en gård ved Silkeborg. En tid holdt Marie hus for ham. Han blev senere gift, og en søn har haft Egum mølle ved Fredericia. I denne by levede han endnu i år, 60 år gl.

Otto Peter Skov, født 1860, rejste 1876 til »det gamle land«. 1896 var han i Amerika.

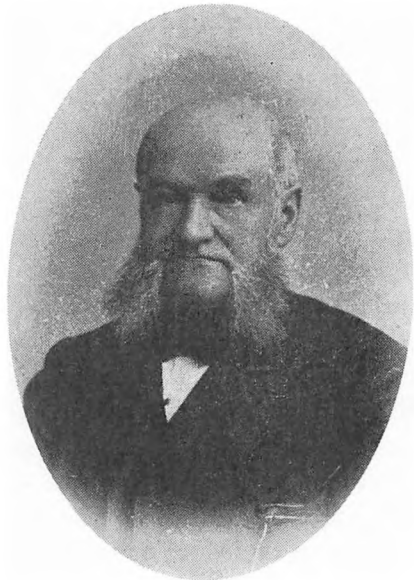
Jensine Andrea, født 1864, forblev ugift og havde forskellige pladser. 1887 var hun pige på Visby Hedegård og 1896 husbestyrerinde i Klægsbøl. Hun var med ved søsteren Johanne Mathildes jordefærd 1939. Hun er død i Flensborg i en høj alder.

Anton Georg Lund, den fjerde i søskendeflokken, døde 1895 af lungebetændelse efter et skibsforslis ved den spanske kyst. Han var styrmand og gift med Sofie Magdalene Risting fra Fåborg. Deres fire børn Peder, Anna Helene, Hans Vilhelm og Karl er født i Emmerlev sogn i årene 1885–1891. Hvad man ved om dem er fortalt af Hans Vilhelms søn Svend Aage Risting Lund, Buskhøjvej 2 i Padborg: Deres moder flyttede efter mandens død til Strandhuse ved Fredericia og ernærede sig og børnene ved hjemmesyning og sygepleje. Hun døde 56 år gammel. Børnene er konfirmeret i Nr. Bjert kirke. De kom tidligt ud at tjene. Peder rejste som ung til Amerika. Anna Helene blev gift Sørensen og moder til tre døtre. Hun bor Fynsgade 65, Fredericia. Hans Vilhelm døde 1960 i Odense. Hans enke Ingrid Johanne, født Christensen lever der. Karl bor i København og har været tre gange gift. I første ægteskab er der to sønner.

At Peder S. Lunds tre sønner forlod hjemlandet, og styrmanden fik dansk statsborgerret, skyldes sikkert afsky for den præsiske militærtrøje. Men i Padborg har han fire tipoldebørn. – Henrik Petersen i Toft oplyser, at gården i Rørkær nu ejes af Axel Petersen.

Peder Lunds halvbroder Niels Sørensen Lund (Niels Kromand) i Rejsby har hverken lignet ham eller sin helsøster i Gammelby. I slægten mindes han som en særling med underlige påfund og ideer. At han var påholdende til eller over gerrighedsgrænsen, kom nok ikke så meget ham selv som hans søn og sønnesønner til gode. Han ikke alene samlede på kistebunden, men forstod også at anbringe sine midler i faste værdier. På en auktion over kogsland fik han tilslag på 6 fenner i Gl. Frederikskog, i alt ca. 45 demat. Auktionsherrerne mente det nødvendigt at kræve kaution. Så sendte Niels sin forkarl ud til vognen efter skrinet, og pengene blev lagt på bordet. På et gammelt kort over kogen er de 6 fenner betegnet med sønnens navn. Senere tilkøbtes 9 fenner i Ny Frederikskog.

1842 blev Niels gift med sin husbestyrerinde Cecilie Pedersdatter. Han var da 47 år og hun 39. Vielsen foregik i hjemmet. Deres søn og eneste barn Anders Pedersen Lund er født 7. juni 1842. På hans opdragelse og undervisning sparede faderen ikke. Han kom på skole i Christiansfeld og blev konfirmeret der 1857. Senere var han to vintre på Rødding højskole. Ifølge tradition i slægten skal faderen have fået den idé, at sønnen ikke kunne overtage gården, fordi bibelen siger: Tjenestekvindens søn skal ikke

Anders Pedersen Lund, Rejsby. Født 7. 6. 1842. Død 1921. Han var Sprogforeningens første næstformand i ni år, og en årrække var han medlem af provinssynoden i Rendsborg.

arve. Måske var det derfor, han ville have ham gift med kusinen Marie Caroline i V. Gammelby. En god gård ville jo følge med i »handelen«. Men her snød sønnen den gamle. Nok fandt han sin brud i Gammelby, men det blev den unge pige i huset Amalie Martine Godskesen, søster til konen i huset og født 1835 i Skærbæk. I en grusgrav ved sogneskellet, hvor fire sogne støder sammen, skal de unge have holdt stævnemøder. Stedet er blevet kaldt »bedstefars og bedstemors dørn«.

Den gamle tilgav aldrig sønnen denne selvrådighed. Han var ikke med ved de unges vielse 1869 i Emmerlev kirke og den efterfølgende fest på Højkro. Først efter hans død 11. september 1873 kunne de flytte ind på gården. Til da boede de i et lille hus nær ved. Her fødtes de tre ældste børn. Straks efter overtagelsen blev de gamle gårdbygninger erstattet af nye, som de står i dag.

Hjemmet i Rejsby var præget af patriarkalsk samliv, af danskhed og af kristent livssyn i grundtvigsk ånd. På boghylden stod bl. a. Begtrup's udgave af Grundtvig's samlede værker. Kirkebesøg i Ballum var hver helligdags skik. Til dette brug anskaffedes en særdeles rummelig charabanc. I den havde husets folk første ret. Havde nogen forfald, fik naboer og bekendte pladsen. Der var plads til ni, og vognen skulle være fuld. I hjemmet forstod moder Amalie på en blid måde at lægge alt til rette, så alle kunne mærke, at her var godt at leve. Hansigne Lorenzen har i Sønderjydske Kvinder, 2. del, side 69, fortalt om hende og hendes hjem i Rejsby.

Anders Pedersen Lund var i 9 år Sprogforeningens første næstformand og

*Amalie Martine Lund, f. Godskesen. Født 1835
i Skærbæk, gift 1869 med Anders Pedersen
Lund.*

er som sådan omtalt i foreningens mindeskrift 1942. Her har dog indsneget sig et par fejl, idet der er tillagt ham seks sønner, som han kunne give hver en gård. Han havde »kun« fem sønner, og »kun« tre af dem fik gårde. Til den ældste Niels Sørensen Lund (1872–1935) købte han den ofte omtalte gård i Gammelby, som faderen havde tiltænkt ham selv, og til den tredjeældste Anton Marius Lund (1874–1938) den gård i Sdr. Sejerslev, hvor hans slægtning Louise Caroline Winther havde været gårdkone. Karl Lund (1877–1937) fik fødegården. Disse tre er mindet i Sprogforeningens Almanak 1939, hvor imidlertid billederne af Niels og Karl skal ombyttes. Deres gårde er vedblivende i børns eller børnebørns eje. Også for de øvrige brødre blev der sørget på bedste måde. De fik kogsland i Frederikskog og Ballum enge. Hans Godskesen Lund (1873–1945) tog bolig i Husum-Ballum. Søren Nielsen Lund (1875–1943) var ugift og forblev hjemme på fødegården. Deres eneste søster Marie Cecilie Lund (1878–1946) kunne for sin arvepart købe villa »Vestbo« i Sdr. Otting i Haderslev, hvor hun døde ugift. Hun ligger begravet på kirkegården der.

A. P. Lund blev således stamfader til en talrig og spredt slægt, selv om de fleste stadig lever i Emmerlev og Ballum sogne. Han flyttede i 1911 til sin kones kusine Marie Godskesen i Skærbæk. Her gik han, når vejret ellers tillod det, to gange daglig sine ture i byen og snakkede især med de børn, han mødte på sin vej. Overalt i byen var han kendt som gamle onkel Lund. Her døde han 1921 og blev begravet på Ballum kirkegård.

L. A. Larsen

I engelsk krigsfangenskab

Fhv. viceborgmester Hans Krogh, Sønderborg, fortæller til journalist Karsten Bjørn Svensson om sin tilværelse i engelske krigsfangelejre under den første verdenskrig, blandt andet om Feltham-lejren, og det bliver samtidig til en beretning om forhold, der influerer på nationalt sindelagsskifte i grænselandets befolkning.

Feltham-lejren blev oprettet den 26. juli 1916, og Sønderjysk Månedsskrift vil senere bringe endnu en beretning fra denne lejr, og yderligere artikler om andre sønderjyder i fransk og russisk krigsfangenskab.

– Jeg var bestemt for en tysk tilværelse, men blev mig min danskhed bevidst i engelsk krigsfangenskab. Jeg voksede op i et solidt, borgerligt hjem, men blev overbevist socialdemokrat under 1. verdenskrig, siger forhenværende viceborgmester og skoleinspektør Hans Krogh, Sønderborg, med en eftertænksom mine. Joh, første verdenskrig vendte skam op og ned på det livsmønster, jeg var ved at finde mig til rette i. Krigen var årsag til megen ondskab og umenneskelighed, men enkelte lyspunkter er det altså også muligt at finde frem til.

Hans Krogh hjælper under samtalen sin hukommelse ved at slå efter i to bind krigserindringer, som begge er skrevet på tysk efter dagbogsoptegnelser under krigen.

– Det kan måske virke lidt malplaceret, at bøgerne er skrevet på tysk, bemærker han, og jeg vil gerne indrømme, at det på en måde er trekantet. Men bøgerne vil ikke være »rigtige« på dansk. Alle de oplevelser, der gennem hele krigen gav mig inspiration til bøgerne, kan klarest genopleves, når jeg tænker og læser på tysk.

Mine forældre bekendte sig klart til danskheden. Efter 50 års prøjsisk overherredømme havde de imidlertid mistet troen på, at større eller mindre dele af Sønderjylland ville blive genforenet med Danmark, og det var grunden til, at jeg skulle gå i tysk skole. Den danske indstilling var nemlig ofte årsag til komplikationer, og far og mor ville ikke have, at jeg blev kastet ud i en sådan dobbeltstilling, når målet – genforeningen – set med deres øjne var noget uopnåeligt.

Jeg blev altså så tysk, som man kunne blive. Gik i tysk skole, kom på tysk seminarium og kendte overhovedet ikke til andet end tysk litteratur og tankegang.

Efter min lærereksamen i 1914 ville jeg syd på. Sprog har altid interesseret mig, og jeg tænkte på at tage til Tyrkiet.

Inden jeg nåede at tage syd på, blev mit rejsemål ændret. Indkaldelsen kom 1. april 1914, og med min tyske opdragelse faldt det mig helt naturligt, at jeg i lighed med andre tyskere måtte vedkende mig borgerpligter, herunder altså også militærtjenesten. Jeg havde på det tidspunkt intet na-

Hans Krogh (til højre) i Feltham-lejrens bibliotek.

tionalt sindelag, som kunne berettige til et forsøg på at undgå krigstjeneste.

Jeg var med i forreste linje gennem Belgien og Frankrig, blev underofficer og kom på regimentskontor. Her opdagede jeg, hvor stort et skel, der var mellem officersklassen og det menige mandskab. Jeg kom på nærmeste hold af officererne med deres falskhed og akademikerhovmod, og erkendelsen blev det første skridt mod en socialdemokratisk løbebane. Klasseforskellen var mig en pestilens.

Samtidig røg jeg også uklar med kirken. På den ene side: Død over England, og på den anden side: Gud bevare Tyskland. Det måtte jeg naturligvis reagere imod.

Jeg blev led og ked af det hele, ja nærmest anarkist.

Forårsoffensiven i 1917 blev for mit vedkommende punktum for den aktive krigsdeltagelse. Ved Arras blev jeg taget til fange og sendt til Le Havre, hvor der var indrettet en opsamlingslejr. Der opstilledes frivillige arbejdskompagnier, og mange af mine medfanger var ivrige efter at komme til at arbejde, fordi de på den måde kunne skaffe sig en ekstra-skillning. Sammen med enkelte andre holdt jeg mig i anden række. Fransk-mændenes indstilling over for de tyske krigsfanger var klar og negativ. Jeg håbede, at jeg kunne komme med en transport til England, hvor der skulle eksistere et begreb, der hed gentlemen. Og vi ræsonnerede, at behandlingen i England i hvert fald ikke kunne blive dårligere.

Det blev en lang ventetid, men om sider lykkedes det at komme med en Englands-transport. Den gik til Southampton, hvorfra vi efter et par dage sendtes videre til krigsfangelejren Frongoch i North Wales.

Rygterne talte sandt. Behandlingen af fangerne var særdeles korrekt, og maden var nøjagtig den samme, som vagtmandskabet fik.

Opholdet i Frongoch var præget af godt kammeratskab, og det kom mig meget på tværs, at jeg i august skulle flyttes til en ny lejr. Skylden var min egen. Jeg havde svaret ja, da der blev spurgt, om jeg beherskede dansk – vel at mærke i den tro, at jeg skulle være tolk.

Ved at oplyse at jeg kunne dansk, havde jeg imidlertid placeret mig i den gruppe af tyske krigsfanger, som skulle have naturlig aversion mod tyskerne. Derfor blev jeg sendt til Feltham-lejren ved London, hvor alle, som teoretisk var fyldt med tyskerhad, blev samlet. 17 folkeslag var repræsenteret. I alt 400 soldater og ca. 300 civilister var her spærret inde i en bygning, som tidligere havde været opdragelsesanstalt. Området var sikret med en mur og pigtrådshegn, men »inden for murene« var friheden og bevægelsesmulighederne store. De gode forhold virkede sådan på mig, at jeg følte mig draget nærmere til den tyske side, og følte, at jeg forrådte mine tyske kammerater ved at nyde ekstragoder, som jeg ikke havde ret til at modtage.

Jeg kunne ikke lide atmosfæren i lejren. Vi var blevet modtaget af pastor Troensegaard-Hansen, som på det tidspunkt var sømandspræst i England, og med min daværende anti-kirkelige indstilling var det kun en yderligere spore i bestræbelserne på at komme væk fra Feltham-lejren.

Imidlertid var der også en del tysksindede, der bevidst udnyttede deres dansk-kundskaber som adgangskort til Feltham-lejren, og efterhånden opstod der en usikker stemning. Der blev organiseret klikker, og mens det på den danske front gik forholdsvis stille af, gik de mere varmlødede folkeslag over til håndgribeligheder for at få uoverensstemmelserne ud af verden.

Mens jeg kæmpede for at komme tilbage til en rent tysk lejr, blev jeg sat til at bestyre et bibliotek, og her fandt jeg en del dansk litteratur, som jeg ikke tidligere havde haft lejlighed til at stifte bekendtskab med. Det var en oplevelse for mig. De danske bøger var jeg straks på mentalitetsbølgelængde med, og jeg opdagede, at jeg nationalt set var kommet ind i en helt gal bås.

Ved fronten havde jeg slet ikke haft tid til at beskæftige mig med det nationale, men nu havde jeg tiden, og efter lange overvejelser kom jeg til det resultat, at jeg var født til at være dansk.

Denne nationale kovending besluttede jeg at holde hemmelig for mine kammerater. Skulle jeg bekende mig til danskheden, skulle det være under frie forhold, så man ikke fik fornemmelsen af, at der lå ønsker om personlige fordele bag handlemåden. Jeg skulle altså være tysk, til krigen var forbi, og jeg kæmpede fortsat stædigt for at blive flyttet fra Feltham-lejren.

De voksende uroligheder blandt fangerne blev om sider for meget for englænderne. Ved en morgenappel den 9. november 1917 fik jeg – sam-

men med 31 medfanger – at vide, at der skulle gøres klar til afgang i løbet af en halv time.

Pattishall blev mit rejsemål. Jeg ved den dag i dag ikke, hvor i England lejren lå, men jeg var godt tilfreds i de 1½ år, opholdet her varede.

Pattishall var kun for tyskere, men også her blev der af og til drøftet nationale problemer. Og mine medfanger, som dog vidste, at jeg kom fra den eftertragtede Feltham-lejr, kunne slet ikke forstå, at jeg erklærede mig for at være dansk.

Min stilling kunne vel nærmest kaldes for national uafhængig, men det var i sandhed en mærkelig følelse hele tiden at skulle være i opposition til flertallet.

Man kan med fuld ret stille sig tvivlende over for, om min handlemåde var korrekt eller ej. Jeg ved det knap nok selv. Blot ved jeg, at mine følelser tvang mig til at fornægte de materielle fordele, der blev mig tilbudt.

I øvrigt må jeg da sige, at tyskerne ikke var direkte dårligt stillet i en eneste af de lejre, jeg stiftede bekendtskab med. Den personlige behandling var helt i orden, og forholdet til vagtmandskabet så godt, som det nu kunne blive. Vi havde mange muligheder for at underholde os selv. Bl. a. kunne vi læse, spille billard eller lave husflid i nogle meget veludstyrede sløjdlokaler.

Ja, man kan næsten ikke tale om fangenskab, hvis det ikke havde været for pigtråden, som satte en grænse for vor foretagsomhed.

Frihed er det værste, man kan berøve et menneske. Det fik vi mange beviser på. Trods de yderst frie forhold var der adskillige af mine kammerater, der bukkede under for det psykologiske pres, og af mine dagbogs-optegnelser kan jeg se, at jeg også selv har været i en anden verden på enkelte tidspunkter. Flere steder har jeg benyttet de mest mærkværdige udtryk, som jeg senere har haft et farligt mas med at finde frem til betydningen af.

Maj 1919. Krigen var forbi, og jeg skulle hjem. Transporten var startet fra Feltham-lejren, som jeg havde forsvoret at skulle se igen. Halvanden måned måtte jeg vente, men opholdet betød intet for mig. Jeg var brændt ud og var lige glad med alt.

Om bord på krydseren »Heimdal« gav jeg for første gange virkeligt udtryk for min danske indstilling. Jeg følte mig fri og dansk. En herlig fornemmelse ovenpå så mange års splittelser.

»Heimdal« lagde til i Kerteminde, og modtagelsen her var åben og hjertelig. Ingen spurgte, om vi var tyske eller danske. Man modtog os med forståelse for de lidelser, man var klar over, at vi havde gennemgået. Rent åndelige lidelser, må jeg understrege. Fysiske lidelser kendte fangerne i Frankrig og især i Rusland mere til. Normalt er det jo sådan, at er man

fysisk udmattet, kan man sjældent koncentrere sig om rent åndelige ting, som i sandhed også kan være udmattende at have med at gøre.

Når jeg tænker tilbage på min ungdom ved århundredeskiftet, får alle begivenhederne et næsten uvirkeligt skær. Det er svært at genskabe de sindsstemninger, der var stærkt medvirkende faktorer til de beslutninger, der blev truffet, og når De spørger, om jeg i dag ville have handlet på samme måde, må det blive med visse forbehold, når jeg svarer:

Ud fra de samme forudsætninger og de givne forhold, ville resultatet ikke adskille sig fra det, som skete for mig. Måske ville den ungdommelige stivnakkethed, som jeg er den første til at erkende, være knap så udtalt. Men selv om jeg havde været i besiddelse af mere snusfornuft, ville resultatet af mine handlinger have været det samme. Før eller senere var jeg blevet mig min danskhed bevidst. Nu blev jeg det før.

Karsten Bjørn Svansson

Glimt fra gamle dage

Af Bjolderup kirkebog

Døde 22/11 1781, begravet 24/11. Jens Andersen Møller, der hiesige Armenvogt, er ist in Apenrade geboren. Hat zu einer Zeit in Bollersleben auf einer halben Kathe gewohnet, wo er verheyrathet war, hat aber keine Leibes Erben hinterlassen. Nach der Zeit ist er als Matros in königl. Diensten gewesen, zuletzt kam er wieder hierher und wurde von der Gemeinde unterhalten, wobey er zugleich Bettelvogt war. Man fand ihn den 22. Nov. in einem Graben im Wasser auf dem Rawidter Felde todt liegen, worauf von der Obrigkeit eine Besichtigung veranstaltet, und er alsdann in der Stille auf den Kirchhofe beerdiget ward. Er war 81 Jahre alt laut seiner eigenen Aussage.

Døde 25/11 1781, begravet 3/12. Peder Michelsen, ein Jütländer, welcher in Schmedacker bey Lorentz Petersen starb, alwo er von seiner Heymath hingereisst war, um sich von ihm von einem Krebschaden im Munde curiren zu lassen, da unterwegs bey einfallendem sehr schlechtem Wetter vermuthlich eine Erkältung dazu gekommen, so wurde es schlechter mit ihm, und er starb 10 Tage nach seiner Ankunft in Schmedacker. Ein Paar von seinen Verwandten aus Jütland nahmens Offer Jensen und Mathias Schumann waren bey seiner Beerdigung zugegen, er war aus Staubye Kirchspiel 3 Meilen jenseits Weyle und 40 Jahr alt.

Om tørveværket i Sølsted

Tørvefabrikationen i Sølsted var et foretagende, der blev mødt med megen skepsis af de omboende. Fhv. overlæge, dr. med. J. N. Lorenzen, Tønder, tidl. Spangsbjerg, giver her et uddrag af sin fars utrykte erindringer om værkets drift. Han fortæller også om de mange originaler, der arbejdede på tørveværket.

I løbet af det 16. århundrede var de store skove her på egnen forsvundet. Dermed var også befolkningens brændselssituation blevet en anden. Man blev nu nødt til at anvende reserven, der stod til rådighed, og det var tørvemoserne. Indvindingen af tørv derfra, baseret på familiens arbejde og væsentligt til selvforsyning, holdt sig ret uforandret gennem århundrederne. Det var den mest primitive produktionsform: Spade- eller skæretørv. Først omkring 1800 gik man i større omfang over til fremstilling af æltetørv: den udgravede tørvejord »stampes« (af dyr eller mennesker) under rigelig tilsætning af vand til en slags slam, som derefter tørres i flader og deles i tørv af ønsket størrelse.

Forandringen, inspireret fra Holland, skete omtrent i tiden 1880–85 tilsyneladende samtidigt i provinsen Slesvig-Holsten og i det gamle land, hvor navnlig ritmester Rahbæk, Hedeselskabet, der udbyggede æltemetoden: tørvejorden blev ikke mere »stampet« med dyre- eller menneskefødder, men sønderdelt i en æltemaskine. Slammet blev hældt i rammer og forme og anbragt til tørring på læggepladserne.

En konkurrent til æltemaskinen var tørvepressen: i denne maskine blev tørvejorden ligeledes homogeniseret, men uden tilsætning af vand, og derefter presset ud igennem et formundstykke i et sammenhængende bånd af passende størrelse, der så ved hjælp af hårdtspændte strenge deltes i tørv af ønsket format. Også disse blev anbragt til tørring på læggepladserne. Tørringstiden var under normale forhold ca. 14 dage.

Som drivkraft anvendtes almindeligvis lokomobiler.

Pressemetoden er i dag den mest benyttede.

Til betjening af maskinaggregaterne kræves mellem 13 og 18 mand. Produktionen er nu om stunder 70–80.000 tørv daglig (2 arbejdshold).

Jernstøber N. P. Lorenzen, der i 1857 havde grundlagt et jernstøberi i

Tønder, oprettede efter langvarige forberedelser ca. 1885 et maskindrevent tørveværk i Sølsted mose. Formålet dermed var at skaffe en indbringende støttevirksomhed til jernstøberiet, der ligesom andre tilsvarende foretagender i landsdelen siden 1864 konkurrencemæssigt måtte arbejde under lidt trange kår.

Sønneren, M. Lorenzen (1854–1939), der var teknikumsuddannet i maskinbygning og omtrent siden 1880 havde været med i firmaet, fik tildelt det planlæggende arbejde og var i de første år i sæsonen den lokale tekniske leder.

Sølsted tørveværk var et af de første i provinsen, det var moderne indrettet i forhold til tiden og det blev, for at takkes dets særlige arbejderklientel, drevet på en lige så særpræget som smidig måde, med blå mandag som fast institution etc.

Den tidligere driftsleder, M. Lorenzen, »gasmesteren«, senere direktør for Tønder kommunale værker, har i sine efterladte erindringer givet nogle oplysninger af arbejdsmæssig, teknisk og også sociologisk art om forholdene på det gamle tørveværk.

Allerede tidligere havde jeg teoretisk beskæftiget mig med udnyttelse af moserne ved hjælp af maskiner. Jeg var kendt med, at der i provinsen (Sl.-Holsten) var 2 sådanne anlæg i højmoser og 1 i en lavmose (rettere betegnet: sumpmose). Deres driftsindretninger var dog alle forskellige fra hinanden.

Min far havde i mange år haft en parcel lavmose (3–4 demat) i Sølsted mose, hvor han lod stryge tørv.

Jeg så her en gevinstmulighed, der dog ikke var praktisk dokumenteret. Ved at søge forbindelse med folk, der havde arbejdet i højmossevirkomheder, kom jeg til en nogenlunde rigtig talmæssig oversigt over fremstilling og arbejdsomkostninger. Oplysninger om driftsforholdene i lavmoseværket indhentede jeg direkte hos ejeren.

Jeg var nu klar over, at en virksomhed i Sølsted måtte indrettes anderledes end de andetsteds bestående, især hvad angår fremskaffelse af tørvemasse. Efterhånden så jeg også en farbar vej.

Det var i de forløbne år (efter 1864) blevet klart, at de gamle jernstøberier stod i en håbløs kamp om eksistensen. De gik til i forhold til kapitalkraft og ejerens sejhed. Min far havde ikke kapital, men havde den fornødne sejhed. Han hørte til de sidste, der opgav ævred. Ganske træffende karakteriserede han forskellen fra den danske tid: dengang var det let at sælge og svært at producere, nu er det omvendt.

Støberiet holdt op i 90'erne, maskinværkstedet og træbearbejdelsesvirksomheden de første år efter 1900.

I året 1885 købte min far et stykke mosejord på 2,5 ha, der stødte til vort gamle stykke, og nu anskaffede vi et brugt lokomobil på 4 HP, en

mindre Dalbergsk tørvepresse og 1000 m tipvognsskinner. På værkstedet byggede vi disse om til transportspor og fremstillede desuden 8 etage-transporthugvogne til de våde tørv.

I midten af juni 1886 påbegyndte vi virksomheden forsøgsvis, idet vi regnede med adskillige børnesygdomme.

I løbet af 6 uger havde vi produceret 1 million tørv af ganske fremragende kvalitet. Det viste sig, at tørvepressen var for lille og at en mekanisk transportindretning var påkrævet. I løbet af vinteren blev pressen ombyttet og en transportramme bygget.

I april 1887 begyndte så virksomheden med 15 arbejdere, for hvilke der rejstes et rummeligt træhus.

Ganske interessant var i Sølsted reaktionen fra tørve-bøndernes side. De fleste betegnede foretagendet som noget pjat, der snart ville gå i sig igen. Enkelte med mere omtanke bedømte sagen dog anderledes, ganske særlig, da de så de første tørveprodukter udbredte til tørring på et areal omfattende 1,5–2 ha. Så mange tørv havde de aldrig set og heller ikke så gode tørv. Ikke nogen tidligere sommer var der rullet så mange vognlæs tørv til Tønder.

Spådommene holdt altså ikke. I virkeligheden standsede foretagendet først ca. 25 år senere, nærmest af sig selv, da mosen var udnyttet, med en nettogevinst på 80.000 Mark.

Om en begyndelsesvanskelighed skal der endnu berettes: det var fremkaffelsen af arbejdskraft.

Der var oprindeligt regnet med anvendelse af lokale arbejdere til den på stedet almindelige løn. Det viste sig dog allerede inden driftens forsøgsvis påbegyndelse, at sådanne ikke ville kunne fås. Dels nægtede de overhovedet at tage dette arbejde, dels forlangte de ganske uoverkommelige lønninger. Det må også indrømmes, at særlig gode arbejdere ved håndstrykning og 15 timers arbejdstid pr. dag vel nok kunne nå de krævede lønninger, men af os forlangte de også løn for de dage, hvor der ikke kunne blive arbejdet, f. eks. af hensyn til vejrforholdene.

På en sådan måde ville driften ikke være gennemførlig.

Mandskab måtte imidlertid skaffes. Og det blev også skaffet, nemlig fra den store reserve på landevejene. I passende herberger og gæstehjem blev bekendtgjort, at »Tørveværket Sølsted« ønskede at antage arbejdere. »Kunderne«, således kaldte landevejens riddere sig, indfandt sig. En fast stamme dannedes, der år efter år holdt sig til Sølsted. Nogle kom stadig igen gennem 5–6 år, mange i 2–3 år.

Det var vel ikke altid begejstring for arbejdet, der var den drivende kraft, det var vel nok så meget ønsket, om sommeren, hvor gendarmen jo ikke ser igennem fingrene med noget, at komme fra landevejen eller i det mindste at få fat i en »Bemühungsschein«. Til nød er en sådan også

tilstrækkelig, bare den ikke er for gammel. Man kan også mage sagen sådan, at man arbejder 8–10 dage, derefter får en arbejdsattest og måske også et »lønaverskud«. Hovedsagen er i hvert fald »die dufte Flebbe«. Hvor mangan en »Bemühungsschein«, udstedt af »Torfwerk Söllstedt« har dengang ikke været i brug på de tyske landeveje!

Allerede i februar måned ansøger vore mænd, også helt nede fra Mellem- og Sydtyskland samt fra Schlesien, om tilsendelse af beviser, for uhindret at kunne gennemføre vandringen til Sølsted. Noget særligt hastværk var ikke påkrævet. I løbet af 6–8 uger kunne der tilbagelægges et større antal kilometer, og med den værdifulde »Flebbe« i lommen berettigede en sådan vandring til de smukkeste forventninger. »Hr. L., De aner ikke, hvor dejligt det er at ligge i landevejsgrøften,« sagde efter en sådan vandring min ven Carl Breuer. Fra sit standpunkt som »Kunde« kan han jo have haft ret. Men alligevel så denne mand meget nøje de farer, »Kundelivet« indebar for unge mennesker. På tørveværket hilste han på en ung bager, som, drevet af nøden, søgte arbejde der, med følgende formaning: »Min dreng, jeg vil råde dig, begynd ikke her hos os, hvis du endnu har en udvej af en eller anden art, hold i hvert fald op igen så tidligt som muligt. Hvem der en gang har spist »Kundernes« brød, kommer til det igen.« Derefter foretog han en indsamling i rundkredsen, gav udbyttet til bageren og sendte ham væk, således at han kunne komme videre til hjemstedet Odense.

Breuer var en spritter, der under arbejdet ikke kunne undvære sin »Schachtbutterl«, men bestille noget, det kunne han. Om aftenen drak han sig fuld. Hans medarbejder Keller gjorde det nøjagtigt lige sådant. Fra lørdag aften til tirsdag morgen var de ikke til at komme i forbindelse med. De købte en fyldt 5 liter krukke og sad derefter stille fornøjet på deres senge og drak kaffepunch. Det var meget bekvemt: havde de fået nok, behøvede de bare at falde om.

Deres mangeårige kollega, vores bekendt gennem 15 år, Frederik Wilhelm Schulze, gjorde det noget anderledes. Han foretrak en patteflaske, forsynet med streger: »Man kan så dejligt indrette sig med en sådan,« plejede han at sige. Trods dette særlige system blev han til slut lige så fuld som de 2 andre. Var han færdig med spritten, kunne han præstere noget dygtigt arbejde og fandt sig i ethvert arbejde, han blev sat til.

I ædru tilstand var han flittig og godmodig. Havde han penge, måtte han af med dem og var så en værre ødeland. Sin sværeste tid oplevede han, da han fik udbetalt 400 mark fra ulykkesforsikringen. Desværre var vi ikke i tide blevet underrettet om denne udbetaling, ellers ville vi have forsøgt at holde styr på sagen. Schulze behøvede kun 3–4 dage til at blive færdig med beløbet. Barberen fik 10 mark i drikkepenge. Til børnene på gaden blev der kastet penge i grams. På Herberget hos »Mutter« Benkert

holdt han åbent bord for vennerne, som han havde påfaldende mange af i disse dage. Han selv var ikke ædru og kom ikke til ro, inden han var færdig med pengene. Jeg tror, han glædede sig af hele sit hjerte, da han var nået så vidt. Senere, ved de regelmæssige rentebetalinger på 15 mark månedlig, kunne han let klare disse på en dag. Til sidst blev renten standset og han fri for videre ulejlighed.

En anden type på en »Kunde« var mosedigteren Reichel (Rocholl kaldte han sig i sin bog: »Dunkle Bilder aus dem Wanderleben«). Han påstod at have virket som præst i Amerika, men at være blevet afskediget på grund af druk. Drukken kan jeg bekræfte af personlig erfaring. Han gjorde indtryk af at være en dannet og beleven mand. Det er sikkert troværdigt, at den store tørst er blevet til hans ruin. Det er vel også muligt, at han har været præst, men dokumenteret det har han rigtignok ikke.

Heller ikke Reichel kunne få i tale om søndagen. Om lørdagen sørgede han for »stof« og skrivemateriale. Derefter forsvandt han og blev ikke set mere før en gang om mandagen. I yndig harmoni af brændevin og poesi tilbragte han fritiden. Om mandagen kom han tilbage med tom flaske og fyldt poesibog. I løbet af sommeren så han sig på tryk. »Tondernsche Zeitung« offentliggjorde: »Kyrasseren af Sølsted«, en lokal overlevering, efter hvilken en svensk rytter skulle være sunket ned i mosen. Derefter blev et tørveværksepos trykt og med en personlig tilegnelse fordelt til det besungne personale. I spøgefulde vers behandlede han dette og arbejdet. Desværre er mit exemplar gået tabt. Hans beskedne, absolut behagelige optræden foranledigede forstanderen af »Katasteramt« til at tage sig af ham ved at ansætte ham som skriver. Et helt år klarede han sig udmærket, blev fint iklædt, spillede endda en tid en rolle som forlystelsedirektør i »Singverein«. For mig syntes han at være på bedste vej til at komme ud af kundezonen. Så kom der tilbagefald. Spiritusdæmningen fik atter fat i ham, og nu gik naturen over optugtelsen. En skønne dag var Reichel forsvundet. Nogle dage senere fandt man ved Ladelund i landevejsgrøften en forkommen vandrer. Reichel var igen blevet »Kunde«.

Gennem årtier har jeg ikke hørt fra ham.

Tilsyneladende har han dog endnu en gang haft opgang. Ifjor ved juletid indgik ved »Neue Tondernsche Zeitung« en bogforsendelse til gennemsyn: Digtninger i selvforlag af, nå, navnet har jeg glemmt. Reichel hed manden i hvert fald ikke. I følgeskrivelsen beder en »nødlidende forfatter« fra et sted i Hohenzollern modtageren aftage det tilsendte exemplar under henvisning til, at han under et ophold for mange år siden var kommet til at holde af Tønder og dets indbyggere og gerne tænkte tilbage til den tid, især ville han være taknemmelig for en meddelelse, om gasmester L., der i sin tid administrerede »Tørveværket Sølsted«, endnu er i live.

Så vidt jeg ved, har jeg foruden Reichel ikke lært nogen digter eller

forfatter at kende i mosen. Sporene tyder på ham, selv om der føres et andet navn og selv om der ikke skulle have været opgang for ham. Sagen kunne også have været en »Bettelfalle«, lagt af en snedig »Kunde«, men så er »Kunden« Reichel!

De ovenbeskrevne folk er typiske »Kunder«, skikkelige og karaktersvage sprittere, lette at bedømme og lette at gennemskue.

Vi har også andre folk i tørveværket, flittige og ordentlige efter »Kunde«-målestok, om hvilke man dog i slutningen var lige så klog som i begyndelsen.

Jeg mindes en klejnsmed, således kaldte han sig i hvert fald, der arbejdede i mosen i flere somre. Han vidste besked i Japan og Chile lige så godt som i Sølsted, talte flydende engelsk og dansk. Schorer hed han og han var fra Zürich, en mørklødet, slank og pæn mand og ikke i særlig grad spritter. Menneskeligt var det ikke muligt at komme ham nærmere. Han var mystisk for os og blev også ved at være det. Ved en eller anden lejlighed sagde jeg til ham under 4 øjne, at jeg ikke kunne blive klog på ham, og at jeg nok kunne lide at få at vide, hvem han egentlig var. Han så på mig og sagde roligt: »Hr. L., De ville alligevel kun undre Dem, når De hørte, hvem jeg er,« afbrød samtalen – og jeg var lige så klog som før.

Han var ikke nogen forbrydertype, gjorde i det mindste ikke et sådant indtryk. Ved arbejdsseasonens slutning havde manden et sammenstød med politiet, han gennempryglede en gendarm, blev arresteret og blev dømt til 3 måneders fængsel. Natten før transporten brød han ud af »Posthuset«, undslap og blev ikke set mere, i hvert fald ikke mere af politiet. Næste sommer mødte han ikke mere, men sendte en hilsen fra Jylland.

I september samme år gik en »Kunde« gennem Vestergade. Han så ikke mig, men jeg så ham: det var den hemmelighedsfulde. Jeg fulgte hurtigt efter, overhalede ham uden for Nystaden. Mens jeg gik forbi, sagde jeg, kun hørligt for ham: »Nå, her er brostenene vel temmelig hede«. Han så på mig og svarede: »Ak, De er hr. L. Ja, De har ret. Jeg kan ikke blive her natten over. Jeg må tilbringe den et eller andet sted i det frie. »Bergmann« kunne træffe mig og det ville alligevel være mig ubehageligt.« Han gik videre, jeg gik hjem, men i al stilhed beundrede jeg mandens dristighed og beholdt mødet med ham for mig selv.

To år senere meldte sig en dobbeltgænger til arbejdet. Bortset fra navnet lignede han Schorer som et æg det andet. Han var ligeledes fra Zürich, hed Schlatter og havde aldrig været i Sølsted. Med arbejdsgangen var han påfaldende fortrolig, han kunne straks køre tipvognene og lægge tørv.

Jeg skal her bemærke, at den politimæssige tilmeldelse siden året før skete i Sølsted og ikke mere i Tønder. Til Tønder tog manden aldrig, sine indkøb gjorde han i Bredebro.

Selvfølgelig vidste han, at jeg var klar over situationen, men han sto-

lede på mig. Jeg var ikke helt klar over, om de ældre medarbejdere, af hvilke nogle tidligere måtte have været sammen med ham, ikke har genkendt ham. Jeg antager, de har gjort det. Manden blottede sig aldrig, var altid behersket. Ved en lønudbetaling råbte jeg dobbeltgængerens navn op. Først så han på mig, derefter spurgte han roligt: »Er her en, der hedder Schorer?« Jeg fik sagen i orden, idet jeg foregav at have fået fat i en gammel lønningsliste. I det følgende år kom han endnu en gang igen. Senere har jeg ikke hørt fra ham mere.

Med et personale af lige beskrevne art blev bedriften påbegyndt og gennemført. Til forundring for bønderne i Sølsted blev den til et rentabelt foretagende. Uden virksomheden i Sølsted ville min far aldrig have kunnet holde jernstøberiet i gang så længe, at han så vidt jeg ved som den sidste opgav ævred, og uden Sølsted ville han ikke have kunnet afslutte under så velordnede forhold som han gjorde.

Gennemsnits-nettogeinsten må have andraget ca. 2700 mark pr. år, hvortil kommer en transportgevinst med egne køretøjer på ca. 1500 mark netto.

En mangel i en sådan bedrift er afhængigheden af vejret. Flere end 60 arbejdsdage kan der ikke regnes med. En for tidlig begyndelse kan medføre frostskafer, sent begyndt arbejde kan bringe tørringsprocessen i fare.

Til yderligere udnyttelse af lokomobilerne blev gennem nogle år udført et ret lønnende tærskearbejde. Senere blev konkurrencen her for trykknede, og vi holdt op.

Efter dette sidespring vil jeg gerne vende tilbage til personalet og dets forhold ved sæsonens afslutning.

I henhold til arbejdskontrakten blev en vis del af lønnen holdt tilbage for at skaffe et disponibelt beløb til en udrustning ved afskedigelsen. Dette beløb varierede for hele driftsperioden fra 100 til 125 mark pr. mand. Nyklædt og godt forsynet med rejsepenge rejste en del af folkene straks til Wesselburen for at tærskke. Inden afrejsen måtte de præsentere den nye udrustning, således var det skik og brug, fordi de selv var ret stolte af den. De kunne med den vise sig alle vegne.

Efter tærskesæsonen i Ditmarsken, omtrent sidst i oktober, drog de deres vej ganske efter smag og omstændigheder. Det var altid interessant at følge vejene, de slog ind på i den arbejdsløse periode mellem Wesselburen og Sølsted. Kun enkelte vandrede i stor bue gennem Sydtykland, Schlesien og Østersøprovinserne. Andre gik til Mellemtyskland og tilbage. De fleste blev i provinsen og vandrede fra sted til sted.

Kun en enkelt, vor trofaste ven Frederik Vilhelm Schulze, blev en trofast vandringsmand mellem Tønder, Haderslev og Åbenrå. På hvert sted blev han så længe, til politiet gav ham et vink. Så forsvandt han til næste gang. I de første år gik han dog, som han udtrykte sig, på den store tur,

der førte helt ned til Lauenborg. Til sidst begrænsede han sig til Haderslev amt. Han søgte der husly om vinteren som fodermester hos bønderne. De tog ham gerne igen, fordi han bortset fra drikkeriet var en rolig og brugelig arbejder. Han søgte, i erkendelse af sin svaghed, helst til ensomt beliggende steder. »Jeg er nødt til at have pladser, hvor jeg er nødt til at rende i mindst 2 timer for at få snaps,« sagde han til mig ved lejlighed. Han kendte sig selv i den retning meget nøje. Med tiden blev hans vinterpladser ringere og hans arbejdsløshed større. Til sidst kom han ikke mere fra landevejen. Ved en vintervandring frøs hans fødder, en vinternat på landevejen gjorde ham ellers ikke videre bekymringer, og han blev indlagt på sygehuset i Tønder. Opholdet der syntes han godt om, han havde både husly og forplejning. Nogle tæer måtte han rigtignok ofre til vinteren, de var alt for stærkt medtaget. Nu havde han opdaget en ny mulighed for vinteren: Sygehusophold, når man lod tæer fryse! Onde tunger fortalte om ham, at han udnyttede muligheden så grundigt, at han efter nogle år stavrede omkring uden tæer. På sygehuset gjorde han sig gerne nyttig og derfor beholdt man ham så længe som muligt. Da han her ikke havde penge, holdt han sig også temmelig ædru. Når foråret så kom til landet, drog han atter ud i verden. Landevejen var for dejlig. Til sidst skal han være død i Glückstadt.

Efter tørvefabrikationens afslutning lå mosen stille hen i mange år, selv om der vel, navnlig under 1. verdenskrig, blev stukket lidt tørv i smug. Den groede til, fugle og mange slags dyr befolkede den.

1919 blev den solgt for praktisk taget ingenting.

Kommer man i dag på hovedvej A 11 til vejsvinget ca. 2,5 km syd for Bredebro, ser man, lige øst for landevejen, mosen liggende i lavningen, der svarer til Sejersbækkens kildeområde. Sydfra har Sølsted, som dengang bestod af tilsyneladende temmelig fattige strå- og lyngtækkede huse, nærmet sig stedet med en moderne bebyggelse. Moseparcellens tidligere, lyngbevoksede partier, der støder til landevejen, viser nu der, hvor barakken og læggepladserne var, tegn til forsøgt opdyrkning. Mere i baggrunden, mod øst, er der mørke, sumpede, vandfyldte og tilvoksede udgravninger og horisonten begrænses af lave bakker og, lidt mere mod nord, Løgumkloster kirkes knejsende konturer.

Når jeg passerer Mosen, drejes tiden uvægerligt over 60 år tilbage for mig: Der er igen den lidt ujævne, sandede chaussee og de udkørte, lyngkantede vejspor, som fører op til den af mennesker, mad og brændevin lugtende træbarak, uden for hvilken der ligger redskaber, maskindele og tipvognsskinner. I nærheden, på læggepladsen, knæler adskillige kvinder fra omegnen, polakker, blandt dem gamle »Eva«, mellem tørvene. Inde i mosen to lokomobiler, spredende kraftig tørverøg, og omkring tørvepreserne, når der ikke er blå mandag eller en anden helligdag, arbejdernes

halvnøgne, brunede skikkelser, derunder Frederik Vilhelm Schulzes vejr-
bidte ansigt og Reinhold Pringal, formanden. På landevejen færdes tørve-
vognene og en gang imellem også »Sorte« og »Lise« med forsyningsvognen,
som jeg så tit fik lov til at komme med. Og hjemme, i Vestergade, i det
gammeldags kontorrum med de svære loftsbjælker og tørvekakkelovnen,
stod chefen, den gamle »Jernstøfer« ved sin pult og skrev.

J. N. Lorenzen

Litteratur

1. Andersen, C. H. og Cai Wool: Om Tørv. København 1940
2. Andresen, Ludwig: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869
3. Eskildsen, Claus: Tønder 1243–1943
4. Lorenzen, M.: Erindringer (ikke trykt)
5. Lorenzen, J. N.: Personlige erindringer (ikke trykt)
6. Mackeprang, M.: Tønder gennem Tiderne. 1943
7. Rocholl, D.: Dunkle Bilder aus dem Wanderleben. Bremen 1885
8. Schmidt, August F.: Moser og Tørv. Brabrand 1948
9. Wolfson, E.: Raastoffernes Mobilisering. København 1942

BEDAGEDE UROSTIFTERE

Direktør Poul Andersen, Odense, har fundet »et lærerigt Aktstykke for Eftertiden«, en dom over nogle ikke ganske unge Ribeborgere, der den 13. 9. 1844 demonstrerede imod prinsen af Nør, som besøgte deres by. Se H. V. Gregersens artikel i Sønderjydsk Månedsskrift marts 1966, hvor der berettes om en anden divergens under det frystelige besøg.

I Skandinavisk Folkekalender årgang 1845 findes på side 25 følgende:
GAADE.

»Hvis vi fortalte, at en dansk Æmbedsmand d. 13de Septb. 1844 drog igjennem en dansk By, og da hele Befolkningen enstemmig udbød i et fuldtonigt »NED MED GREV GERT« – mon man saa kunde gjætte – ikke hvilken Byen var, thi Stemningen, mene vi, er sagtens ens i dem alle, og den enkelte lade sig altsaa vanskelig udfinde, – men: hvem var Æmbedsmanden?

Først maatte det naturligvis undersøges, om der i Danmark skulde gives nogen Æmbedsmand, der kunde fremkalde et saadant Udraab.

Det vilde i saa Fald være sørgeligt, – men dobbelt sørgeligt vilde det være, hvis det virkelig var sandt, hvad Prinsen af Avgustenburg – dengang Egernførdes Deputerede, nu Statholder og øverstkommanderende General i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten – d. 6te Novb. 1840 (21

uger før han selv modtog de nævnte Æmbeder) tillod sig, hidtil ikke mod-sagt, at ytre i den slesvigske Stænderforsamling: »Det har i rum Tid været en uheldig Skik her i Landet, at man ikke afsætter Æmbetsmænd, naar de ere uduelige, og derved anerkjender, at man har truffet et slet Valg.«

For læseren af Skandinavisk Folkekalender i 1845 har det næppe været vanskeligt at gætte gåden. Begivenheden i Ribe 13.9.1844 har været omtalt i alle landets aviser. Statholderen var almindelig forhad i Danmark, og man ønskede kun, at kongen skulle modbevise prinsens ord fra stænderforsamlingen, afsætte prinsen som en uduelig embedsmand, og dermed anerkende, man havde gjort et slet valg ved hans udnævnelse.

Også i 1846 omtaler Skandinavisk Folkekalender sagen, idet der i denne årgang henvises til gåden i forrige årgang, og så fortsætter man: »Det paa-ligger os nu at meddele Opløsningen.«

»Opløsningen« fylder mere end 8 tæt trykte sider, hvor der gives en meget udførlig beskrivelse af begivenhederne d. 13.9.1844, da de gode borgere i Ribe gav udtryk for deres mishag med statholderen, fortæller, at der har været 9 forhør i sagen, aftrykker dommen og kommenterer den, og artiklens forfatter siger: »Vi haver meddelt Dem nærværende Dom, fordi vi mene, at den har tilstrækkeligt Stof i sig for Nutiden til Eftertanke, og at den vil være et lærerigt Aktstykke for Eftertiden, naar denne vil studere Nutiden. –«

Det »lærerige Aktstykke« kan den interesserede læser finde på side 81 i Skandinavisk Folkekalender årgang 1846, for at gengive det i dets fulde udstrækning vil føre for vidt her i Sønderjysk Månedsskrift, dog skal der af aktstykket citeres:

»Aar 1845 d. 11te Jan. blev en Politiret sat paa Ribe Raadstue af Over-avditør, Byfoged Høyer, efter Konstitution, og Krigsraad, By- og Raadstueskriver Juel, i Overværelse af Vidnerne Wilsleff og Bøgh, hvor da blev foretaget Sagen angaaende de d. 13de Septb. f. A. stedfundne Optrin under hans Durchlauchtighed Prinsestatholderens Afrejse fra Ribe. Dommeren fremlagde en i bemældte Sag afsagt Dom, der blev læst og lyder saaledes:

»Under 13 Septb. f. A. om Aftenen, da hans Durchlauchtighed Prinsestatholderen og hans Majestæt Kongens Svite forlode Ribe by, stedfandt nogle Gadeuordener, som foranledigede, at Stiftamtet under 26de s. A. befalede Politidommeren at optage et inkvisitorisk Forhør, og derunder faa saavel de egentlige Gjerningsmænd, som dem, der med Raad og Tilskyndelse have fremkaldt disse Uordener, opdaget, og derefter dømme dem for deres udviste Forhold.

Under de i ommældte Anledning anstillede Undersøgelser er det oplyst, at følgende Personer, nemlig: Købmændene Rasmus Rahr, H. J. Müller, Moses Kleisdorff, Karsten Richtzen Andresen, Handelsbetjent Dal-

gaard og Barber Larsen, have, ved offentlig at ytre sig om deres Mishag mod Prinsestatholderen, og at saadant burde tilkjendegives ham, fremkaldt, og nogle af dem endog deltaget i, upassende Larm og Udraab, som fandt sted i Nærheden af højsammes Vogn, da denne holdt i Sønderports-gaden, og derved søgt at vække en Stemning, som dog ikke fandt sønderligt Bifald blandt den tilstedeværende Forsamling.

Den egentlige Anledning hertil maa nærmest antages at hidrøre fra en mellem Kjøbmændene Rahr, Kleisdorff og H. J. Müller, hos sidstnævnte stedfunden Samtale, om Formiddagen d. 13de Septb., ved hvilken Lejlighed de vare blevne enige om, at Statholderen burde gives et Bevis paa, at man ikke nærede nogen Velvilie imod ham, fordi han ikke havde tilbørlig haandhævet den danske Nationalitet. Derefter have de om Aftenen, på Hjørnet af Torvet og Stenbogade, i Nærheden af Statholderens Logi i fleres Overværelse udladt sig paa samme maade, uden at der dog blev truffet nogen bestemt Aftale om, hvori Mishagsytringerne skulde bestaa, da Statholderen forlod sit Logi uden at blive kjendt af Forsamlingen, som derpaa adskiltes.

Kjøbmand Rahr har forklaret, at han for sit Vedkommende stemte for, at der skulde pibes, naar dette kunde ske paa et saadant Sted, og til en saadan Tid, at sligt ikke blev bemærket af Majestæterne, hvorimod Kjøbmand H. J. Müller ikke har afgivet nogen bestemt Forklaring om, hvorledes han om Aftenen ved de stedfundne Underhandlinger har ytret sig angaaende Maaden, paa hvilken man skulde tilkjendegive Prinsestatholderen sin Uvillie, hvilken han indrømmer, at han nærer, men bemærker derhos, at han ved Uvillie, forstaar Misbilligelse mod det saakaldte slesvigholstenske Parti, dog har han erklæret, at det var en almindelig Mening, at man skulde udbringe et Hurra for det udelelige Danmark. Da saavel han som Kjøbmand Rahr saaledes have bidraget til at styrke den Stemning, som søgte at gjøre sig gældende, og ved deres Udladninger om Uvillie mod Statholderen fremskyndet Handlinger, som strede mod den offentlige Orden, saa ville de, skjønt de ikke selv deri have deltaget, ikke kunde undgaa at ansees for dette deres Forhold.

Kjøbmand Kleisdorff har ikke alene paa lignende Maade virket til at fremme den stedfundne Uorden, men har endog selv ved Statholderens Vogn pebet eller fløjtet, hvilket han ikke har turdet benægte, og er dette desuden ogsaa bestyrket ved Skræddersvend Ludvig Langballes afgivne edelige Forklaring.

Kjøbmand Karsten Richtzen Andresen, som har tilstaaet, at han raabte »Pereat Schlesvigholsteineren«, har bemærket, at man var ikke vel stemt mod Slesvigholstenerne, og at han havde stemt for at raabe Pereat, da man derved bedre udtrykte sin Mening, end ved at pibe.

Barber Larsen har ligeledes vedgaaet, at have raabt Pereat for Schles-

wigholsteinerne, og Handelsbetjent Dalgaard har erklæret, at han ved at høre, at der blev pebet, søgte strax at frembringe en lignende Lyd ved Hjælp af en Nøgle, men, da det ikke vilde lykkes ham, saa fløjtede han med Munden.

Da slige Mishagsytringer maatte bidrage til at afstedkomme Uorden, netop paa en Tid, da det var særdeles magtpaaliggende at forebygge Oprintrin, som overskrede Grænserne for den borgerlige Ordens Gebet, saa maa de paagjældende blive at ansee med en Mulkt, som for hver skjønnes passende at kunne bestemmes til 5 Rbd. Sølv, der tilfalder Ribe Kjøbstads Politikasse.

Thi kjendes for Ret:

De tiltalte: Kjøbmændene Rasmus Rahr, Hans Jessen Müller, Moses Kleisdorff, Karsten Richtzen Andresen, Handelsbetjent Dalgaard og Barber Larsen bør hver erlægge en Mulkt af 5 Rbd. Sølv.

At efterkommes inden trende Solemærker efter denne Doms lovlige Forkyndelse under Adfærd efter Loven.

Ribe Kjøbstads Politiret d. 11te Jan. 1845.

Under min Haand og Rettens Segl.

Høyer

(L. S.)

Fremlagt og læst under Ribe Kjøbstads Politiret d. 11te Jan. 1845.

Høyer.

Juel.

Således endte sagen, dog forsøgte de dømte at få sagen for landsoverretten, men det »kgl. danske Kanselli« svarede d. 18.2.45 »– at det saaledes ansøgte ikke kan bevilges, da Sagens Genstand ikke udgjør summa appellabilis.«

De gode borgere i Ribe måtte altså affinde sig med dommen; at det ikke var almindelige urostifere fremgår af, at »Rahr var en agtværdig Olding på 70 Aar, Müller Stænderdeputeret og Borgerrepræsentanternes Formand, Kleisdorff Borgerrepræsentant, og Andresen Fattigdirektør.«

Artiklen lægger ikke skjul på sin sympati for de dømte, men synes dog det er forkert, at man har givet udtryk for sit mishag med prinsen i Majestætens nærværelse, »– fordi han kun med Smærte kan see, at Folket skænker den sin Harm, som han selv har skænket sin Tillid.«

Og artiklen slutter med, at der er andre måder og lejligheder, hvor man kunne tilkendegive kongen »– at det var den høje Tid at gjøre Ende paa, hvad Prinsen af Augustenborg d. 6 Novb 1840 i Slesvigs Stænderforsamling sagde, »– det har i en rum Tid været en uheldig Skik her i Landet, at man ikke afsætter Æmbesmænd, naar de ere udelige, og derved anerkjender, at man har gjort et slet Valg.««

Poul Andersen.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^{A/S}

GRAASTEN

^{A/S} Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdal's

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- *Mange moderne stykgodsraner*
- *7,00 m vanddybde*
- *Havnen kan besejles dag og nat*
- *Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje*

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

Støt

vore

annoncører

**Aldrig læste bøger er død kapital
Byt til andre bøger eller sælg**

Se BOGBØRSEN på omslagets anden side.

Tilbud og efterlysninger
så BOGBØRSEN
Optages gratis for abonn.
på Sønderjysk Månedsskrift

Tønder Landmandsbank ^{A/s}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM ^{A/s} • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.